

PRAWO CYWILNE

Część ogólna

Piotr Machnikowski

SERIA AKADEMICKA

Wolters Kluwer

PRAWO CYWILNE

Część ogólna

Piotr Machnikowski

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2025

Recenzentka
Dr hab. Iwona Karasek-Wojciechowicz

Wydawczyni
Małgorzata Stańczak

Redaktorka prowadząca
Paulina Staniszevska-Chudzik

Opracowanie redakcyjne
Anna Krzesz

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-295-1

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	15
Wstęp	17
Rozdział I	
Prawo prywatne i jego źródła.....	19
§ 1. Pojęcie prawa prywatnego	19
§ 2. Zakres i systematyka prawa prywatnego.....	26
§ 3. Źródła prawa prywatnego.....	32
§ 4. Prawo prywatne Unii Europejskiej i jego wpływ na prawo polskie	38
§ 5. Rola orzecznictwa sądowego i nauki prawa	44
§ 6. Znaczenie zwyczaju i norm moralnych	46
Najważniejsze pojęcia	52
Quiz	53
Proponowane dalsze lektury	54
Rozdział II	
Normy, stosunki, zdarzenia i podmioty prawa prywatnego ...	55
§ 1. Konstrukcja normy prawa prywatnego	55
§ 2. Sankcja w prawie prywatnym	58
§ 3. Przepisy bezwzględnie i względnie stosowalne oraz semiimperatywne	61
§ 4. Zasady prawa prywatnego	67
§ 5. Stosunki prawne, uprawnienia i obowiązki	70
§ 6. Zdarzenia prawne	73
§ 7. Podmioty praw i obowiązków	74

Najważniejsze pojęcia	77
Quiz	77
Proponowane dalsze lektury	80

Rozdział III

Osoby fizyczne	81
§ 1. Ludzie jako podmioty prawa	81
§ 2. Początek zdolności prawnej człowieka	85
§ 3. Status cywilnoprawny dziecka poczętego	86
§ 4. Ustanie zdolności prawnej osoby fizycznej przez śmierć	89
§ 5. Ustanie zdolności prawnej osoby fizycznej w wyniku uznania jej za zmarłą.....	93
§ 6. Tożsamość, stan cywilny i zamieszkanie osoby fizycznej. Dane osobowe.....	97
§ 7. Zdolność osób fizycznych do czynności prawnych.....	101
I. Wprowadzenie	101
II. Trzy stany zdolności do czynności prawnych.....	101
III. Skutki braku zdolności do czynności prawnych	103
IV. Skutki ograniczonej zdolności do czynności prawnych.....	104
1. Uwagi wstępne	104
2. Czynności niedostępne dla osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych.....	104
3. Czynności wymagające zgody przedstawiciela ustawowego.....	104
4. Czynności dokonywane samodzielnie	107
V. Pełna zdolność do czynności prawnych.....	108
§ 8. Stan psychiczny osoby fizycznej i ubezwłasnowolnienie .	108
I. Uzasadnienie instytucji ubezwłasnowolnienia.....	108
II. Rodzaje ubezwłasnowolnienia.....	109
III. Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie.....	110
IV. Kontrowersje wokół ubezwłasnowolnienia i potrzeba zmiany przepisów	113
Najważniejsze pojęcia	117
Quiz	117
Proponowane dalsze lektury	120

Rozdział IV

Osoby prawne i inne jednostki organizacyjne	121
§ 1. Organizacje jako podmioty prawa.....	121
§ 2. Osoby prawne	123
I. Osobowość prawna	123
II. Ustrój i identyfikacja osoby prawnej	125
III. Rodzaje i typy osób prawnych	126
IV. Skarb Państwa.....	128
V. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych; działanie osoby prawnej	130
§ 3. Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi....	135
Najważniejsze pojęcia	138
Quiz	138
Proponowane dalsze lektury	141

Rozdział V

Przedmioty stosunków cywilnoprawnych.....	143
§ 1. Pojęcia przedmiotu stosunku cywilnoprawnego	143
§ 2. Rodzaje przedmiotów stosunków cywilnoprawnych. Mienie i majątek.....	145
§ 3. Rzeczy	147
I. Pojęcie rzeczy	147
II. Rzeczy ruchome i nieruchomości	148
III. Inne podziały rzeczy	152
IV. Część składowa rzeczy	154
V. Przynależność rzeczy	156
VI. Szczególne rodzaje rzeczy	158
§ 4. Przedmioty niematerialne	158
§ 5. Energia	159
§ 6. Zorganizowane kompleksy majątkowe.....	159
I. Uwaga wstępna	159
II. Przedsiębiorstwo.....	160
III. Gospodarstwo rolne.....	161
IV. Odpowiedzialność nabywcy	161
§ 7. Pieniądz	162
§ 8. Pożytki	165
Najważniejsze pojęcia	167

Quiz	168
Proponowane dalsze lektury	170

Rozdział VI

Czynności prawne	171
§ 1. Pojęcie i rodzaje czynności prawnych.....	172
I. Pojęcie czynności prawnej	172
II. Rodzaje czynności prawnych.....	174
1. Czynności prawne jednostronne, umowy i uchwały	174
2. Czynności prawne konsensualne i realne	177
3. Czynności prawne zobowiązujące, rozporządzające, upoważniające i kształtujące	179
4. Czynności przysparzające odpłatne i nieodpłatne	181
5. Czynności między żyjącymi i na wypadek śmierci	183
6. Problem czynności prawnych kauzalnych i abstrakcyjnych	184
7. Czynności powiernicze	188
§ 2. Oświadczenie woli – pojęcie, rodzaje, złożenie i wykładnia	190
I. Pojęcie oświadczenia woli	190
II. Rodzaje oświadczeń woli.....	193
III. Wykładnia oświadczenia woli.....	195
IV. Składanie oświadczeń woli	199
§ 3. Forma oświadczenia woli.....	202
I. Pojęcie i funkcje formy oświadczenia woli.....	202
II. Dokumenty.....	203
III. Rodzaje (typy) form szczególnych	204
1. Pojęcie rodzaju (typu) formy.....	204
2. Forma dokumentowa	204
3. Zwykła forma pisemna	205
4. Kwalifikowane formy pisemne	206
5. Forma elektroniczna.....	209
IV. Sankcje niedochowania zastrzeżonej formy.....	210
1. Rodzaje sankcji.....	210

2.	Forma zastrzeżona pod rygorem nieważności (<i>ad solemnitatem</i>)	211
3.	Forma zastrzeżona dla celów dowodowych (<i>ad probationem</i>).....	211
4.	Forma zastrzeżona dla wywołania określonych skutków prawnych (<i>ad eventum</i>).....	213
V.	Forma czynności prawnej zastrzeżona przez strony....	213
VI.	Forma następczych czynności prawnych.....	214
VII.	Znaczenie pisma potwierdzającego zawarcie umowy.....	215
§ 4.	Zawarcie umowy	216
I.	Pojęcie i sposoby (tryby) zawarcia umowy	216
II.	Tryb ofertowy.....	218
1.	Oferta.....	218
2.	Przyjęcie oferty.....	222
3.	Miejsce i czas zawarcia umowy	226
4.	Oferty w postaci elektronicznej.....	227
III.	Negocjacje.....	227
IV.	Przetarg i aukcja	229
1.	Cechy przetargowych trybów zawierania umowy	229
2.	Ogłoszenie przetargu lub aukcji	230
3.	Aukcja.....	231
4.	Przetarg	231
5.	Umowy wymagające formy szczególnej.....	232
6.	Wadium.....	232
7.	Powództwo o unieważnienie umowy	233
§ 5.	Treść czynności prawnej	234
I.	Treść czynności i inne czynniki kształtujące jej skutki.....	234
II.	Elementy treści czynności prawnej.....	235
1.	Uwaga wstępna.....	235
2.	Wyróżnienie składników czynności prawnej ze względu na ich znaczenie dla dokonania czynności.....	235

3.	Wyróżnianie składników czynności prawnej dla jej kwalifikacji i określenia jej skutków prawnych.....	236
III.	Warunek i termin	237
1.	Warunek.....	237
2.	Termin	241
§ 6.	Przedstawicielstwo	243
I.	Posłużenie się inną osobą przy dokonywaniu czynności prawnej.....	243
1.	Różne formy udziału osób trzecich w dokonywaniu czynności prawnych.....	243
2.	Pomoc faktyczna w dokonywaniu czynności prawnej	244
3.	Zastępstwo	245
II.	Ogólne cechy przedstawicielstwa i jego rodzaje	246
1.	Pojęcie przedstawicielstwa; umocowanie.....	246
2.	Rodzaje przedstawicielstwa	247
3.	Przesłanki działania w cudzym imieniu.....	248
4.	Subiektywne przesłanki skuteczności czynności przedstawiciela	250
III.	Pełnomocnictwo	251
1.	Pojęcie pełnomocnictwa i jego udzielenie.....	251
2.	Umocowanie pełnomocnika	252
3.	Działanie bez umocowania albo z przekroczeniem jego granic	255
4.	Zdolność pełnomocnika do działania	259
5.	Szczególne postacie pełnomocnictwa – pełnomocnictwo substytucyjne i pełnomocnictwo łączne	260
6.	Stosunek podstawowy pełnomocnictwa	262
7.	Nadużycie umocowania.....	263
8.	Wygaśnięcie umocowania	264
9.	Obowiązek zwrotu dokumentu pełnomocnictwa.....	266
10.	Zastępstwo w czynnościach faktycznych	266
IV.	Prokura	267
V.	Przedstawicielstwo ustawowe	269

VI. „Osoba czynna w lokalu przedsiębiorstwa”	271
§ 7. Wadliwość czynności prawnych	272
I. Wprowadzenie	272
II. Przyczyny wadliwości czynności prawnych.....	273
1. Najważniejsze przyczyny wadliwości czynności prawnej	273
2. Czynności prawne wadliwe a czynności niedokonane (nieistniejące).....	275
III. Sprzeczność czynności prawnej z prawem lub zasadami współżycia społecznego.....	276
IV. Wady oświadczenia woli.....	279
1. Pojęcie wad oświadczenia woli	279
2. Brak świadomości lub swobody.....	281
3. Pozorność	284
4. Błąd	287
5. Groźba	294
V. Naruszenie interesów osób trzecich	296
VI. Sankcje wadliwości czynności prawnych	300
1. Wprowadzenie.....	300
2. Nieważność (bezwzględna) czynności prawnej...	301
3. Nieważność części czynności prawnej.....	303
4. Wzruszalność czynności prawnej	304
5. Bezskuteczność zawieszona czynności prawnej ...	306
6. Bezskuteczność względna czynności prawnej....	307
7. Inne postacie bezskuteczności	308
Najważniejsze pojęcia	308
Quiz	310
Proponowane dalsze lektury	316

Rozdział VII

Prawo podmiotowe	317
§ 1. Wprowadzenie do problematyki praw podmiotowych	317
§ 2. Stosunek cywilnoprawny i jego elementy.....	320
§ 3. Normatywne postacie i rodzaje uprawnień	325
I. Normatywne postacie uprawnień.....	325
1. Uprawnienia bezpośrednie.....	325
2. Roszczenia.....	326

3.	Uprawnienia kształtujące	326
4.	Uprawnienia do żądania ukształtowania stosunku prawnego.....	327
II.	Uprawnienia bezwzględne i względne	328
§ 4.	Konstrukcja i cechy prawa podmiotowego	330
§ 5.	Prywatnoprawny obrót prawami publicznymi.....	335
§ 6.	Rodzaje i typy praw podmiotowych.....	336
I.	Rodzaje praw podmiotowych	336
1.	Prawa bezwzględne i względne.....	336
2.	Prawa majątkowe i niemajątkowe	337
3.	Prawa zbywalne i niezbywalne; prawa związane.....	338
4.	Prawa akcesoryjne	340
5.	Prawa podmiotowe tymczasowe (ekspektatywy)	341
II.	Typy praw podmiotowych.....	342
§ 7.	Nabycie i utrata prawa podmiotowego	344
§ 8.	Wykonywanie i ochrona prawa podmiotowego	347
I.	Wykonywanie praw podmiotowych.....	347
II.	Kolizja praw.....	348
III.	Ochrona praw podmiotowych.....	350
§ 9.	Nadużycie prawa	352
	Najważniejsze pojęcia	356
	Quiz	357
	Proponowane dalsze lektury	358

Rozdział VIII

Dobra osobiste i ich cywilnoprawna ochrona	361
§ 1. Pojęcie dóbr osobistych osoby fizycznej	361
§ 2. Typy dóbr osobistych.....	366
§ 3. Ochrona dóbr osobistych	370
I. Koncepcja praw podmiotowych osobistych	370
II. Kodeksowe i pozakodeksowe środki ochrony dóbr osobistych	372
III. Roszczenia niemajątkowe.....	373
1. Podstawowa przesłanka – naruszenie albo zagrożenie dobra.....	373

2.	Bezprawność zagrożenia bądź naruszenia dobra i okoliczności ją wyłączające	374
3.	Roszczenie o zaniechanie naruszenia	378
4.	Roszczenie o usunięcie skutków naruszenia	379
IV.	Roszczenia majątkowe	380
1.	Regulacja prawna	380
2.	Zadośćuczynienie	380
3.	Naprawienie szkody majątkowej	382
§ 4.	Dobra osobiste osób prawnych	383
	Najważniejsze pojęcia	383
	Quiz	384
	Proponowane dalsze lektury	386

Rozdział IX

Przedawnienie roszczeń i terminy zawite	389
§ 1. Nabycie, utrata i osłabienie praw podmiotowych wskutek upływu czasu	389
§ 2. Przedawnienie roszczeń	391
I. Istota przedawnienia i jego uzasadnienie	391
II. Przedmiot przedawnienia	393
III. Skutek przedawnienia	395
1. Niezaskarżalność roszczenia jako skutek upływu terminu przedawnienia	395
2. Przedawnienie uwzględniane na zarzut	396
3. Przedawnienie uwzględniane z urzędu	397
IV. Termin przedawnienia	399
1. Długość terminów	399
2. Początek biegu terminu	403
3. Zawieszenie biegu przedawnienia	405
4. Przerwanie biegu przedawnienia	409
§ 3. Terminy zawite (prekluzyjne)	412
Najważniejsze pojęcia	414
Quiz	414
Proponowane dalsze lektury	418

Rozdział X

Stosowanie prawa cywilnego	419
§ 1. Sądowa ochrona praw podmiotowych.....	420
I. Potrzeba sądowej ochrony praw podmiotowych.....	420
II. Rodzaje i tryby postępowań; rodzaje powództw.....	421
III. Alternatywne metody rozwiązywania sporów.....	424
IV. Wyrok zastępujący oświadczenie woli.....	424
§ 2. Rozumowania prawnicze w procesie stosowania prawa....	426
§ 3. Ustalanie stanu faktycznego.....	429
I. Wprowadzenie.....	429
II. Fakty i ich dowodzenie.....	430
III. Domniemania i reguły interpretacyjne.....	433
IV. Ciężar dowodu.....	437
V. Dobra wiara i jej ochrona.....	442
§ 4. Ustalenie stanu prawnego.....	445
I. Wprowadzenie.....	445
II. Obowiązki i stosowanie norm w przestrzeni (reguły kolizyjne).....	446
III. Obowiązki i stosowanie norm w czasie.....	447
IV. Pojęcie, cele, rodzaje i koncepcja wykładni.....	454
V. Reguły wykładni.....	459
1. Wprowadzenie.....	459
2. Reguły językowe wykładni.....	459
3. Reguły systemowe wykładni.....	466
4. Reguły funkcjonalne wykładni.....	467
5. Pozostałe reguły.....	467
6. Potrzeba stosowania wielu reguł wykładni.....	468
VI. Reguły inferencyjne; analogia w prawie prywatnym...	469
§ 5. Rozstrzygnięcie sprawy i jego uzasadnienie.....	472
§ 6. Zbieg norm i uprawnień.....	473
Najważniejsze pojęcia.....	477
Quiz.....	478
Proponowane dalsze lektury.....	480
Skorowidz	481

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
p.a.s.c.	– ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.)
pr. not.	– ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1001)
pr. up.	– ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 794 ze zm.)
p.w.k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94)
u.w.l.	– ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali (Dz.U. z 2021 r. poz. 1048)
u.k.w.h.	– ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2023 r. poz. 1984 ze zm.)
Inne	–
OSNC	– Orzecnictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
SN	– Sąd Najwyższy

Inne

OSNC

SN

- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
- Sąd Najwyższy

WSTĘP

Droga Czytelniczko, Drogi Czytelniku!

Oddaję w Twoje ręce podręcznik do części ogólnej prawa cywilnego. Zawiera on omówienie ogólnych zagadnień prawa prywatnego i regulacji zawartych w pierwszej księdze Kodeksu cywilnego. Jest więc wprowadzeniem do dalszych studiów nad prawem prywatnym – poznawania prawa zobowiązań, prawa rzeczowego, prawa rodzinnego, spadkowego, a także prawa spółek czy prawa własności intelektualnej. Został pomyślany jako pomoc przede wszystkim dla studentów prawa, choć może być przydatny także osobom poznającym inne dziedziny wiedzy. Niewykluczone, że i wykształcony już prawnik znajdzie w nim informacje pomagające usystematyzować wiadomości czy lepiej zrozumieć jakieś zagadnienie.

Jako że podręcznik przeznaczony jest dla studentów prawa i ma być pomocą dydaktyczną do nauki prawa cywilnego, wierzę, że jesteś już zaznajomiony z historią polskiego i europejskiego prawa prywatnego, a także z podstawami ogólnej teorii prawa. Dlatego nie przedstawiam tu podstawowych pojęć prawoznawstwa, a niektóre fragmenty podręcznika będą od Ciebie wymagały ich znajomości. Nie omawiam też historycznego rozwoju polskiego prawa prywatnego – regulacji poprzedzających Kodeks cywilny z 1964 r., ich źródeł w kodeksach cywilnych innych państw kontynentalnej Europy ani też wspólnych korzeni ich wszystkich w prawie antycznym. Temu służą uniwersyteckie kursy historii prawa i prawa rzymskiego.

Praca z podręcznikiem nie zastępuje pracy z tekstem aktu prawnego, a jedynie ma ją ułatwić. Dlatego korzystając z tej książki, musisz równocześnie poznawać przepisy Kodeksu cywilnego czy innych powoływanych w niej aktów. Ilekroć w tekście podręcznika znajduje się odwołanie do przepisu prawa, warto przerwać lekturę i przeczytać treść tego przepisu. Ostatecznie praca prawnika, do której się przygotowujesz, to praca z ustawą, a nie z tekstem dydaktycznym czy naukowym.

Każdy rozdział tej książki kończy się listą najważniejszych pojęć w nim wprowadzonych oraz pytaniami testowymi (z jedną poprawną odpowiedzią), które pozwolą ci wstępnie sprawdzić, czy dobrze zrozumiałeś i zapamiętałeś najważniejsze informacje i czy możesz przystąpić do dalszego etapu nauki – zastosowania zdobytych informacji w rozwiązywaniu zadań praktycznych. Na końcu rozdziału daję też sugestie co do dalszych lektur, bardziej wnikliwie omawiających poruszone w nim zagadnienia czy też pokazujące inne punkty widzenia. Nie jest to wyczerpująca bibliografia danego tematu, raczej wybrane przeze mnie teksty najlepiej uzupełniające treść rozdziału.

Podręcznik wykorzystuje doświadczenie zebrane przez blisko trzydzieści lat badania, nauczania i praktykowania prawa prywatnego. Mam nadzieję, że pomoże Ci zrozumieć i polubić tę trudną, ale fascynującą dziedzinę prawa. Żaden podręcznik nie obejmie jednak wszystkiego, co należy wiedzieć o przedmiocie – nie jest końcem studiów, a co najwyżej może być dobrym początkiem.

Piotr Machnikowski
Wrocław, wrzesień 2024 r.

Rozdział I

PRAWO PRYWATNE I JEGO ŹRÓDŁA

Informacje zawarte w tym rozdziale pomogą Ci:

- zrozumieć, czym jest prawo prywatne (cywilne), jakie są jego cechy i czym różni się od prawa publicznego;
- poznać systematykę prawa prywatnego;
- dowiedzieć, czym są źródła polskiego prawa cywilnego i jaką rolę odgrywa w nim prawo Unii Europejskiej;
- zrozumieć relację zachodzącą między prawem cywilnym a innymi systemami normatywnymi w społeczeństwie – moralnością i obyczajem.

§ 1. Pojęcie prawa prywatnego

System prawny istniejący w państwie stanowi jedną całość, jednak podlega różnym podziałom. Podział systemu prawnego na części, podsystemy czy gałęzie dokonywany jest w różnych celach i na różne sposoby. Inaczej dzieli się prawo dla celów dydaktycznych, gdy podział obszernej materii na mniejsze fragmenty ma umożliwić skuteczne przekazanie wiedzy, a inaczej dzieli się je dla celów praktycznych, gdy wyróżnia się zespoły norm prawnych czy instytucje prawnych służących oznaczonym celom, mających wspólny przedmiot czy zbudowanych według wspólnego wzoru albo realizujących wspólne zasady. W obu wypadkach jednak podział nigdy nie opiera się na jakimś w pełni jasnym i konsekwentnie stosowanym kryterium. W pewnym stopniu jest efektem decyzji ustawodawcy, który łączy w jednym akcie normatywnym

przepisy regulujące różne zagadnienia życia społecznego, w pewnym stopniu jest skutkiem przyjęcia przez środowisko prawnicze określonej konwencji, często zresztą opierającej się wyłącznie na wieloletniej tradycji myślenia o prawie w pewien sposób.

- 2 Jakkolwiek, z przyczyn opisanych wyżej, szczegółowe podziały systemu prawnego mogą być przedmiotem rozbieżnych poglądów, niekwestionowana jest zasadność wyróżniania obszernej dziedziny nazywanej **prawem prywatnym**. Tradycja podziału prawa na dwie zasadnicze części – prawo prywatne i prawo publiczne – sięga korzeniami prawa rzymskiego i nawet stosowane wówczas wyjaśnienie zasady podziału, oparte na kryterium interesu (ogólnego bądź indywidualnego), który chronić ma reguła prawna, po części zachowało aktualność, choć samo nie byłoby już wystarczające. Podział na prawo prywatne i publiczne nie jest już dziś oparty na jednym kryterium o charakterze funkcjonalnym, ale raczej na kompleksie cech decydujących o zaliczeniu normy prawnej do jednej lub drugiej dziedziny.
- 3 Zanim przejdziemy do kryteriów podziału, wyjaśnijmy jedną kwestię terminologiczną. W polskim języku prawniczym dużo bardziej niż „prawo prywatne” rozpowszechniona jest nazwa „prawo cywilne”. Zasadniczy akt normatywny w tej dziedzinie nazywa się wszak kodeksem cywilnym, a nazwa przedmiotu na studiach prawniczych to zwykle „prawo cywilne”, nie „prawo prywatne”. Nazwa ta w języku polskim ukształtowała się jednak przypadkowo. Pochodzi ona od rzymskiego *ius civile Romanorum*, oznaczającego prawo obowiązujące obywateli rzymskich, przy czym początkowo obejmowano tą nazwą także prawo publiczne. Termin „prawo prywatne”, choć mniej popularny, lepiej oddaje istotę tego, co się za nim kryje.
- 4 Najbardziej rozpowszechniony dziś pogląd przyjmuje, że tym, co rozstrzyga o zaliczeniu norm prawnych do podsystemu prawa prywatnego, jest zastosowana przez prawodawcę **metoda regulacji**, rozumiana jako koncepcja czy sposób kształtowania relacji pomiędzy podmiotami prawa. Cechą prawa prywatnego jest przyznanie podmiotom prawa **autonomii woli** oraz oparcie relacji pomiędzy podmiotami (nazywanych stosunkami cywilnoprawnymi, pojęcie to będzie wyjaśnione w kolejnych

rozdziałach) na zasadzie **równorzędności** pozycji. Obydwie te cechy wymagają szerszego omówienia.

Pojęcie **autonomii** należy rozumieć zgodnie z jego greckim rodowodem, chodzi tu bowiem o **możliwość stanowienia reguł dla siebie**. Najważniejszą cechą prawa prywatnego jest właśnie to, że nie określa ono praw i obowiązków swoich adresatów w sposób wyczerpujący, kompletny i zamknięty, ale stwarza podmiotom możliwość tworzenia tych praw i obowiązków przez ich własne działania. Istotą prawa prywatnego jest więc przyznanie ludziom i takim ich organizacjom, które ustawa zalicza do kategorii podmiotów prawa, możliwości tworzenia wiążących je reguł postępowania mocą ich własnych decyzji. Mówiąc o autonomii woli jako fundamencie prawa prywatnego, mamy zatem na myśli nie tylko to, że istnieją w nim podmioty mające swoje własne interesy, ale przede wszystkim to, że interesów tych chronią one za pomocą własnych decyzji, którym prawo, pod pewnymi warunkami, przyznaje skuteczność. Decyzje te nazywa się **czynnościami prawnymi**. Jeżeli czynność prawna zostaje dokonana zgodnie z prawnymi regułami jej dokonywania, a jej treść nie jest sprzeczna z prawem ani normami moralnymi, wyznacza ona obowiązki i uprawnienia tych, których dotyczy, tak samo jak wyznacza te uprawnienia i obowiązki przepis ustawy.

5

Prawo prywatne kształtuje więc obowiązki i uprawnienia jednych podmiotów wobec innych, a także pozwala samym tym podmiotom na kształtowanie swojej sytuacji prawnej przez dokonywanie czynności prawnych. **Równorzędność podmiotów**, którą wskazano wyżej jako drugą zasadniczą cechę tego prawa, polega na tym, że ci, do których skierowana jest regulacja cywilnoprawna, co do zasady mają wobec siebie równą pozycję prawną. Ich zakres kompetencji czy możliwości działania jest formalnie taki sam. Możliwości ich wpływania na sferę praw i obowiązków innego podmiotu poddane są takim samym regułom i ograniczeniom. Jednym z aspektów równorzędności stron jest brak możliwości jednostronnego, władczego ingerowania w sytuację prawną innej osoby, brak relacji władztwo – podporządkowanie pomiędzy podmiotami prawa prywatnego. Równorzędność podmiotów widzimy przede wszystkim na etapie dokonywania czynności prawnych (zawierania umowy), gdy strony przystępują do tej czynności z formal-

6

nie takich samych pozycji. Jednak także istniejący już stosunek prawny musi spełniać pewne minimalne wymagania co do równości sytuacji prawnej stron.

- 7 Charakterystyczną cechą prawa prywatnego jest to, że zarówno w technice formułowania przepisów tego prawa, jak i w praktyce ich interpretowania i stosowania ogromną rolę odgrywa pojęcie **prawa podmiotowego**. Będzie ono szczegółowo omawiane w rozdziale VII, tu należy jedynie zasygnalizować jego fundamentalne znaczenie. W bardzo dużym uproszczeniu można stwierdzić, że prawem podmiotowym nazywamy korzystną sytuację prawną, jaką normy prawne stwarzają dla pewnego podmiotu w celu ochrony jego interesów. Ludzie i ich organizacje w swoim funkcjonowaniu kierują się różnymi celami i potrzebami, realizują rozmaite interesy. Te cele, potrzeby i interesy poszczególnych podmiotów nierzadko kolidują ze sobą. Ochrona interesów i rozstrzyganie kolizji między nimi jest jednym z głównych zadań prawa prywatnego. Zadanie to realizowane jest właśnie za pomocą koncepcji prawa podmiotowego. Pozwala ona opisywać relacje między podmiotami jako prawa, jakie przysługują jednemu w stosunku do innych.

Przykład: Interesy wielu osób w korzystaniu z tej samej rzeczy zwykle są rozstrzygnięte w ten sposób, że jednej z nich przysługuje prawo własności tej rzeczy, dające jej wyłączność posiadania, używania i rozporządzania nią. Innej osobie może wówczas przysługiwać np. prawo najmu, pozwalające na używanie tej rzeczy w określonym zakresie w zamian za czynsz płacony wynajmującemu (właścicielowi).

- 8 Konsekwencją roli, jaką w prawie prywatnym odgrywa autonomia podmiotów, jest specyficzna – na tle innych dziedzin systemu prawnego – rola państwa jako strażnika przestrzegania norm prawnych. Jak to się zwykle w prawie dzieje, obowiązki nałożone normami prawa prywatnego, a także obowiązki stworzone przez poprawnie dokonane czynności prawne zabezpieczone są **sankcją państwową** (z nielicznymi wyjątkami, o których będzie mowa we właściwym miejscu). Oznacza to, że podmiot uchylający się od realizacji obowiązku prawnego może zostać do niej przymuszony przez organy państwa. Szczególna cecha prawa prywatnego polega jednak na tym, że w ogromnej większości wypadków

naruszenie norm tego prawa nie spotyka się z sankcją uruchamianą „automatycznie”, z urzędu. Nie istnieją organy, które sprawowałyby powszechny nadzór nad przestrzeganiem przepisów prawa prywatnego i postanowień czynności cywilnoprawnych i z własnej inicjatywy reagowałyby na naruszenia, jak to jest w prawie publicznym (np. karnym, administracyjnym czy finansowym). Decyzja o skorzystaniu z pomocy państwa dla ochrony praw podmiotu uprawnionego, a więc dla wyegzekwowania realizacji przez inną osobę jej obowiązków prywatnoprawnych, **należy do samego uprawnionego**. Może on zwrócić się do organów państwowych, którymi są sądy i komornicy, o udzielenie mu ochrony jego praw, może jednak tego zaniechać. Jest to jeden z aspektów przenikającej prawo prywatne idei autonomii – podmioty tego prawa nie tylko mają wpływ na to, jakie prawa i obowiązki ich dotyczą, ale też same decydują, czy chcą ze swoich praw korzystać i domagać się od państwa ich ochrony.

Ten zestaw cech pozwala na pobieżne zarysowanie **definicji prawa prywatnego** jako części systemu prawnego złożonej z norm regulujących stosunki prawne między autonomicznymi podmiotami na zasadzie ich formalnej równorzędności i bez bezpośredniego nadzoru władzy publicznej nad wykonywaniem obowiązków nałożonych przez to prawo. Tak ukształtowane stosunki nazywane są „**stosunkami cywilnoprawnymi**” i tym właśnie pojęciem posłużył się ustawodawca w art. 1 k.c. dla określenia zakresu regulacji tego aktu normatywnego. Mówiąc, że „kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne”, prawodawca wskazuje, że przepisy Kodeksu należy rozumieć jako odnoszące się do równorzędnych relacji między autonomicznymi podmiotami.

9

Tak jak autonomia woli, równorzędność podmiotów i brak bezpośredniego nadzoru państwa składają się na modelowe określenie prawa prywatnego, tak przeciwieństwa tych cech składają się na, równie uproszczone, określenie prawa publicznego. Prawo publiczne jest bowiem zespołem norm prawnych regulujących stosunki prawne z udziałem podmiotu (zwykle organu państwa lub samorządu terytorialnego) mającego kompetencję do władczego kształtowania sytuacji prawnej drugiej strony stosunku prawnego; prawo to przewiduje nadzór nad

10

przestrzeganiem swoich norm i bezpośrednie stosowanie przymusu państwowego w razie ich naruszenia.

- 11 Przy tej okazji warto wspomnieć, że podmioty wykonujące funkcje władcze, np. jednostki administracji państwowej czy samorządu terytorialnego, oprócz sprawowania tych funkcji uczestniczą również w stosunkach prywatnoprawnych. Wówczas jednak nie przysługuje im cecha władztwa, charakterystyczna dla ich publicznoprawnej roli. Jeżeli wchodzi w relacje prawa prywatnego, to występują w nich na właściwej dla tego prawa zasadzie równorzędności i podlegają w zasadzie tym samym regułom co podmioty prywatne.

Przykład: Prezydent miasta może na podstawie aktów prawa administracyjnego wydawać decyzje kształtujące w sposób jednostronny obowiązki przedsiębiorcy zajmującego się sprzedażą samochodów, dotyczące np. postępowania z odpadami. Jeżeli jednak prezydent (a dokładnie – reprezentowana przez niego gmina) będzie chciał od tego przedsiębiorcy nabyć samochód służbowy, konieczne będzie zawarcie umowy sprzedaży podlegającej przepisom prawa prywatnego.

- 12 Stosunki cywilnoprawne, w których uczestniczą podmioty ze sfery publicznej, podlegają dodatkowo pewnym szczególnym regulacjom ze względu na potrzebę ochrony mienia publicznego, którym podmioty te dysponują. Stąd prawodawca szczegółowo reguluje zwłaszcza tryb zawierania przez nie umów, chcąc zapewnić jak najefektywniejsze wykorzystanie środków publicznych. Nadal są to jednak czynności cywilnoprawne, realizacja wynikających z nich obowiązków następuje według reguł prawa prywatnego, a spory rozstrzygane są przez sądy cywilne.
- 13 Kilka kwestii szczegółowych nadal wymaga jednak wyjaśnienia. Podkreślono wyżej, że równorzędność podmiotów prawa prywatnego istnieje jedynie co do zasady i ma charakter formalny. Także w stosunkach prywatnoprawnych pojawiają się – w charakterze wyjątku – elementy władztwa czy zwierzchnictwa jednego podmiotu nad drugim, obecne na przykład w stosunkach pomiędzy rodzicami a dziećmi. Charakterystyczne jest przy tym, że w tych przypadkach nadzór i możliwości ingerencji państwa (reprezentowanego przez sądy rodzinne) są szersze niż w po-

zostałych obszarach prawa prywatnego. Ponadto elementy jednostronnego decydowania o sytuacji prawnej innej osoby są cechą niektórych typów stosunków cywilnoprawnych. Mają one postać tzw. uprawnień kształtujących, czyli praw do stworzenia, zmiany czy rozwiązania stosunku prawnego swoim własnym, jednostronnym działaniem. Przykładowo, strona umowy najmu zawartej na czas nieoznaczony może przez swoją jednostronną czynność prawną nazywaną wypowiedzeniem (art. 673 k.c.) zakończyć ten stosunek prawny, pozbawiając zarówno siebie, jak i drugą stronę tworzących go uprawnień i obowiązków. W tym przypadku nie można jednak mówić o braku równorzędności stron, ponieważ z zasady u podłoża stosunku prawnego, w którym uprawnienie takie istnieje, leży umowa zawarta przez wszystkich zainteresowanych, a także zwykle mogą oni kolejną umową uprawnienie to znieść czy zmienić. Zarówno autonomia woli, jak i równorzędność podmiotów istnieje więc nadal, a jeżeli ktoś oddał w ręce drugiej strony prawo decydowania w jakimś zakresie o swojej sytuacji prawnej, uczynił to mocą swojej swobodnej i podjętej w warunkach równości praw decyzji.

Ogromne znaczenie ma obecnie rozróżnienie między **formalną a faktyczną** równorzędnością oraz formalną autonomią a rzeczywistą możliwością korzystania z niej. Jest rzeczą oczywistą, że prawodawca może zapewnić jedynie, by ludzie i ich organizacje byli równi pod względem praw. Nie zapobiegnie jednak temu, że nie są oni równi pod względem faktycznej możliwości korzystania z tych praw, która zależy od intelektu, umiejętności, zasobów materialnych, wiedzy czy dostępu do informacji i innych czynników pozostających poza sferą wpływów ustawodawcy. Idee autonomii i równorzędności pozostałyby więc tylko ideami, cennymi moralnie, ale praktycznie bezwartościowymi, gdyby na ich straży nie stały szczegółowe regulacje prawne chroniące rzeczywistą wolność decyzji i kompensujące niektóre faktyczne nierówności pomiędzy podmiotami prawa prywatnego. Znaczna część przepisów prawa prywatnego ma zatem na celu zapewnienie, by podmioty tego prawa były związane tylko tymi własnymi decyzjami, które zostały podjęte przy wystarczającej wiedzy i z niezbędnym minimum swobody decyzji. Służą temu przede wszystkim przepisy o wadach oświadczenia woli (art. 82–88, art. 945 k.c.) oraz ogólne przepisy ograniczające skuteczność czynności prawnych czy niektórych ich rodzajów (np. art. 58,

14

art. 353¹ k.c.). Te ostatnie, wraz z bardziej szczegółowymi przepisami o wyzysku (art. 388 k.c.) i o niedozwolonych postanowieniach umownych (art. 385¹–385³ k.c.) ograniczają możliwości tworzenia przez podmioty prawa prywatnego takich stosunków prawnych, w których rozkład korzyści oraz ciężarów i ryzyka byłby nierówny w stopniu niedającym się zaakceptować z punktu widzenia poczucia słuszności. Ponadto szereg przepisów nakłada na jedną ze stron planowanej czynności prawnej obowiązek udzielenia drugiej stronie informacji niezbędnych do kompetentnego podjęcia przez tę drugą stronę decyzji, a później do skutecznej realizacji uzyskanych praw. Wszystkie te reguły i wiele innych, które będą omawiane w odpowiednich miejscach wykładu prawa cywilnego, mają na celu złagodzenie napięć pomiędzy formalną równorzędnością stron a rzeczywistymi nierównościami, pomiędzy ideą autonomii woli a zagrożeniami dla jej realizacji. Ochronie interesów tych podmiotów, które jej w ocenie ustawodawcy wymagają, służy także technika regulowania ich sytuacji przepisami bezwzględnie wiążącymi, czyli takimi, których zastosowania strony nie mogą swoją decyzją wyłączyć. Kwestia ta wiąże się jednak z podziałem norm prawa prywatnego ze względu na charakter ich mocy wiążącej, który będzie omówiony w rozdziale II.

- 15 Na koniec podkreślić trzeba, że cały czas mowa jest o tzw. **materiałnym prawie cywilnym** czy też prywatnym. Prawem materialnym nazywamy takie, które określa prawa i obowiązki podmiotów wobec siebie i służy bezpośrednio ochronie ich interesów czy umożliwia im osiąganie ekonomicznych czy osobistych korzyści. Odróżniać od niego trzeba **procesowe (formalne) prawo cywilne**, nazywane też procedurą cywilną, określające zasady postępowania przed sądami i innymi organami wymiaru sprawiedliwości podejmowanego dla ochrony praw i przymusowej realizacji obowiązków przyznanych przez prawo materialne.

§ 2. Zakres i systematyka prawa prywatnego

- 16 O tym, co w danym miejscu i czasie jest **przedmiotem** prawa prywatnego, a co prawa publicznego, a więc o tym, jakie dziedziny i zjawiska życia społecznego zostaną uregulowane za pomocą opisanej wyżej metody prywatnoprawnej, decyduje prawodawca. Kieruje się on przyjętymi

przez siebie założeniami aksjologicznymi oraz katalogiem zasad i hierarchią wartości danego systemu politycznego i prawnego. Ogólnie zauważa się, że metoda prawa prywatnego jest najwłaściwsza wówczas, gdy celem prawodawcy jest zapewnienie szerokiej **swobody gospodarczej**, urzeczywistnienie idei **wolności jednostki** w sferze jej zachowań prawnych, ale i **odpowiedzialności** za skutki tych zachowań, a także ułatwienie szybkiej **adaptacji stosunków prawnych** do zmieniających się warunków społecznych. Prawodawcy, którzy tych stanów rzeczy nie cenią, sięgają chętniej po metodę regulacji prawa publicznego i jej poddają większe obszary życia społecznego. Społeczeństwo o demokratycznym systemie władzy, akceptujące model gospodarki oparty na swobodzie przedsiębiorczości i rynkowej wymianie, wyznające umiarkowanie choćby liberalne poglądy na sferę prywatną i rodzinną życia ludzkiego, kształtuje swoje prawa przy użyciu metody prywatnoprawnej, poddając większą część swoich spraw prawu prywatnemu. Dla odmiany, organizacje państwowe wdrażające kolektywne modele gospodarki (jak dawniej PRL czy, w większym jeszcze stopniu, pozostałe kraje tzw. obozu socjalistycznego) czy prawodawcy ściśle kierujący się surowymi normami organizacji religijnych odzegnują się od idei autonomii woli i równorzędności w różnego rodzaju stosunkach, np. majątkowych czy rodzinnych.

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP), a podstawą jej ustroju gospodarczego jest społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych (art. 20 Konstytucji RP). Nietrudno zauważyć, że nakreślone w Konstytucji RP fundamentalne zasady ustroju państwa stwarzają szerokie pole do zastosowania prywatnoprawnej metody regulacji stosunków społecznych i pozwalają na poddanie wielu dziedzin życia prawu cywilnemu.

17

Prawo prywatne nie ma charakteru jednolitego, wyróżnia się w jego ramach kilka mniejszych działów. Są one wyodrębniane na podstawie rozmaitych kryteriów, ponieważ ich wydzielenie nie jest wynikiem świadomej decyzji prawodawcy lub kogokolwiek innego podjętej w określonym momencie, ale raczej efektem wieloletniego rozwoju prawa i roz-

18

maitych, czasem długofalowych, a czasem doraźnych decyzji legislacyjnych. O wyróżnieniu takiego czy innego działu prawa prywatnego może więc przesądzać zarówno rodzaj regulowanych zjawisk społecznych, jak i rodzaj praw podmiotowych tworzonych przez normy danego działu, cechy podmiotów, do których normy te są skierowane, typ czynności prawnych charakterystycznych dla danej dziedziny prawa prywatnego czy typ dóbr, których dotyczą prawa podmiotowe.

Najlepiej uzasadniony i najbardziej przydatny praktycznie **podział prawa prywatnego** zakłada wyróżnianie w nim sześciu głównych działów.

1. **Część ogólna** składa się z norm określających **podstawowe reguły stosowania przepisów** prawa cywilnego oraz tworzących **instytucje o znaczeniu uniwersalnym**, których zastosowanie obejmuje obszar całego prawa prywatnego, takie jak podmiotowość prawna, przedmioty stosunków cywilnoprawnych, czynności prawne i przedawnienie roszczeń.
2. **Prawo zobowiązań** (prawo obligacyjne) normuje rozmaite zjawiska społeczne, takie jak wymiana dóbr, świadczenie usług, korzystanie z cudzych rzeczy, kredyt, dostarczanie innej osobie środków utrzymania, współdziałanie wielu osób dla osiągnięcia wspólnego celu kompensacja poniesionej przez kogoś szkody czy zubożenia i inne, nadając im formę stosunków prawnych pomiędzy indywidualnie oznaczonymi podmiotami, w których jeden jest obowiązany do określonego zachowania względem drugiego (**stosunków zobowiązaniowych**).
3. **Prawo rzeczowe** to zespół norm regulujących formy korzystania z rzeczy mające postać majątkowych praw podmiotowych bezwzględnych, nazywanych **prawami podmiotowymi rzeczowymi** (własność, użytkowanie wieczyste, użytkowanie, służebność, zastaw, własnościowe spółdzielcze prawo do lokalu, hipotekę), a także pewne postaci faktycznego władztwa nad rzeczami (posiadanie i dzierżenie) oraz materialnoprawne zasady prowadzenia ksiąg wieczystych dla nieruchomości.
4. **Prawo spadkowe** kształtuje losy **majątku człowieka po jego śmierci**, określa zatem zasady przejścia praw i obowiązków majątkowych zmarłej osoby fizycznej na inne podmioty oraz zagadnienia z tym związane.

5. **Prawo rodzinne i opiekuńcze** reguluje niemajątkowe i majątkowe **stosunki pomiędzy członkami rodziny** (stosunki małżeństwa, pokrewieństwa i powinowactwa), a także zagadnienia **opieki i kurateli**.
6. **Prawo własności intelektualnej** za swój przedmiot ma **prawa podmiotowe do dóbr o charakterze niematerialnym**, stanowiących oryginalne wytwory umysłu ludzkiego, przeważnie mających zresztą wartość majątkową.

Jak widać, nie istnieje jednolite kryterium podziału prawa prywatnego. Prawo rzeczowe i prawo zobowiązań wyróżniamy ze względu na konstrukcję stosunków prawnych (stosunki zobowiązaniowe) oraz charakter i przedmiot praw podmiotowych (prawa rzeczowe). Prawo własności intelektualnej wyróżniamy ze względu na szczególnie charakter dóbr, do których uprawnienia są przezeń regulowane. Prawo rodzinne i spadkowe są z kolei wyróżniane ze względu na charakter zjawisk społecznych, których dotyczą. Ze względu na zróżnicowane kryteria wyróżniania poszczególnych dziedzin, czasem odwołujące się do przedmiotu regulacji, czasem do konstrukcji praw podmiotowych czy stosunków prawnych, pomiędzy poszczególnymi działami prawa prywatnego muszą zachodzić liczne powiązania. Przepisy części ogólnej z natury rzeczy mają zastosowanie do zdarzeń i stosunków prawnych regulowanych pozostałymi działami prawa prywatnego w sprawach tam odmiennie nieunormowanych. Prawo rzeczowe określa treść, sposoby powstawania i nabywania praw rzeczowych, jednak większość przypadków nabycia tych praw jest jednocześnie skutkiem zdarzeń normowanych prawem zobowiązań czy prawem spadkowym. Do pewnego stopnia podobnie jest z prawem własności intelektualnej. Część stosunków normowanych przepisami prawa rodzinnego (np. obowiązki alimentacyjne) czy prawa spadkowego (np. zapis zwykły, polegający na tym, że spadkobierca zostaje przez testatora zobowiązany do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz innej osoby – art. 968 k.c.) ma charakter zobowiązań i wymaga współstosowania do nich przepisów prawa obligacyjnego.

Przykład: Nabycie własności rzeczy, a więc prawa regulowanego normami prawa rzeczowego, może być skutkiem innego zdarzenia z zakresu prawa rzeczowego (np. zasiedzenia), ale też zdarzenia normowanego prawem spadkowym (dziedziczenie), a najczęściej dochodzi do niego w drodze wykonania zobowiązania (np. sprzedaży czy darowizny), przy czym bywa też tak, że jest to zobowiązanie normowane przepisami prawa spadkowego (zapis zwykły).

- 20 W ramach poszczególnych działów prawa prywatnego można wydzielić węższe dziedziny, zajmujące się poszczególnymi obszarami życia społecznego, często odrębnie uregulowane, np. prawo przewozowe, prawo ubezpieczeniowe. Niekiedy z kolei pewna dziedzina spraw wchodząca w zakres jednego z wymienionych wyżej działów jest na tyle ważna, a jej regulacja prawna na tyle rozbudowana i szczegółowa, że poświęca się jej odrębny, obszerny akt prawny. Tak dzieje się zwłaszcza w odniesieniu do podmiotów prawa prywatnego. Co do zasady zagadnienia podmiotowości prawnej i katalogu podmiotów prawa należą do części ogólnej prawa cywilnego. Zarówno praktyczna doniosłość tej problematyki, jak i stopień jej skomplikowania powodują jednak, że poszczególne kategorie podmiotów regulowane są w odrębnych ustawach, czasem opartych na własnych zasadach przewodnich czy charakterystycznych konstrukcjach prawnych, a wokół tych ustaw budowany jest zbiór twierdzeń zasługujących na miano samodzielnej specjalności nauk prawnych. Dotyczy to przede wszystkim spółek handlowych, unormowanych odrębnie w obszernym Kodeksie spółek handlowych z 2000 r., a w mniejszym stopniu też np. spółdzielni, fundacji, przedsiębiorstw państwowych.

Na omówiony wyżej podział prawa prywatnego na działy nakłada się wyróżnianie w praktyce uniwersyteckiej dyscyplin naukowych i dydaktycznych. To, co jest odrębnym przedmiotem badań i wykładu akademickiego, niekoniecznie musi być odrębnym działem prawa. Dobrym przykładem jest prawo handlowe, czyli zbiór norm prawnych dotyczących przedsiębiorców, ich bytu prawnego i występowania w obrocie gospodarczym. W zakres tego prawa wchodzi zatem przede wszystkim zagadnienia części ogólnej prawa cywilnego (podmiotów prawa i czynności prawnych) oraz prawa zobowiązań (poszczególne

typy umów zawieranych przez przedsiębiorców), a także elementy prawa własności intelektualnej (np. dotyczące znaków towarowych) czy pewne kwestie z pogranicza prawa materialnego i procesowego (np. postępowanie upadłościowe) albo prawa prywatnego i publicznego (np. ochrona konkurencji). Centralnym punktem tych wszystkich zagadnień jest jednak gospodarcza aktywność podmiotu prawa, a z niej wynikają specyficzne dla tych podmiotów problemy prawne. Dlatego na potrzeby dydaktyki i teoretycznego opracowywania traktujemy ten zespół zagadnień wchodzących w skład różnych działów prawa prywatnego jako odrębną dyscyplinę nazywaną prawem handlowym.

Szczególną dziedziną prawa prywatnego, najściślej powiązaną z częścią ogólną tego prawa, jest **prawo prywatne międzynarodowe**. Stanowi ono zespół norm określających zakres obowiązywania norm prawnych w przestrzeni, a więc rozgraniczających sfery działania systemów prawnych różnych państw (**norm kolizyjnych**). Przepisy tego prawa dookreślają zakres zastosowania norm materialnoprawnych przez wskazanie, prawo jakiego państwa należy stosować, jeżeli dana sytuacja czy stosunek prawny zawiera w sobie element zagraniczny.

21

Przykład: Mieszkaniec Bułgarii uległ w Polsce wypadkowi komunikacyjnemu spowodowanemu przez mieszkańca Francji; polski przedsiębiorca kupił rzecz od przedsiębiorcy niemieckiego; polsko-włoskie małżeństwo mieszkające w Stanach Zjednoczonych Ameryki rozwodzi się itp. W każdym z tych przypadków trzeba będzie ustalić prawo właściwe dla roszczeń odszkodowawczych (bułgarskie, polskie albo francuskie), dla umowy sprzedaży i nabycia własności (polskie albo niemieckie), rozvodu i jego skutków (polskie, włoskie albo amerykańskie).

Nie do końca jasna jest relacja między prawem cywilnym a **prawem pracy**. W dawniejszej literaturze rozpowszechniony był pogląd, że prawo prywatne dzieli się na dwie zasadnicze części nazywane gałęziami i stanowiące zespoły norm regulujących w sposób spójny i zupełny określone duże dziedziny stosunków społecznych. Jedną z nich miało być prawo cywilne, a drugą – prawo pracy. W wyniku ewolucji systemu prawnego w Polsce bardziej uzasadniony wydaje się jednak pogląd, że prawo pracy,

22

choć historycznie wywodzące się z prawa prywatnego, wykazuje obecnie wiele cech szczególnych, niepozwalających jednoznacznie zaliczyć je do tego ostatniego. Zawiera bowiem zarówno elementy charakterystyczne dla prawa prywatnego, jak i cechy bliższe prawu publicznemu. Opiera się na własnych, odmiennych niż prawo prywatne, zasadach i założeniach kierunkowych, ma wyraźnie wyodrębniony przedmiot regulacji (indywidualne i zbiorowe stosunki pracy) oraz własne instytucje ogólne, w tym specyficzne źródła prawa, i własną koncepcję podmiotowości prawnej. Znaczną rolę w prawie pracy odgrywa także nadzór administracyjny nad przestrzeganiem jego przepisów. Dlatego w tym podręczniku przyjęto pogląd, że prawo pracy nie stanowi części prawa prywatnego, a terminy „prawo prywatne” i „prawo cywilne” są synonimami.

§ 3. Źródła prawa prywatnego

- 23 Mówiąc o **źródłach prawa**, mamy tu na myśli fakty prawotwórcze, czyli takie fakty społeczne, których konsekwencją jest obowiązywanie generalnych i abstrakcyjnych norm postępowania kwalifikowanych jako normy prawne. Katalog źródeł prawa, aktualny także w odniesieniu do prawa prywatnego, zawiera art. 87 Konstytucji RP.
- 24 Źródłem prawa jest przede wszystkim sama **Konstytucja**. Jej znaczenie w obszarze prawa prywatnego przejawia się przede wszystkim w tym, że jej przepisy wyznaczają kierunek unormowań zawartych w ustawach zwykłych, a także wpływają na wykładnię ustaw. Obydwa zagadnienia będą jeszcze poruszane przy omawianiu problematyki zasad prawa prywatnego oraz jego wykładni. Ponadto przepisy Konstytucji RP mogą być stosowane bezpośrednio, przy czym, z uwagi na niezupełność zawartej w nich regulacji, zwykle jest to stosowanie łącznie z przepisami właściwych ustaw.
- 25 Praktycznie największe znaczenie jako źródło prawa w obszarze prawa prywatnego ma **ustawa**. Niemal cała materia tego prawa regulowana jest ustawami, czy to mającymi nazwę i strukturę kodeksu, czy też nie-wyposażonymi w te cechy. Pozostałe rodzaje źródeł prawa – ratyfiko-

wane umowy międzynarodowe, rozporządzenia, a zwłaszcza akty prawa miejscowego odgrywają w prawie prywatnym mniejszą rolę.

Już w tym miejscu trzeba zauważyć, że przepisy prawa cywilnego, w tym przede wszystkim przepisy Kodeksu cywilnego, posługując się słowem „ustawa” (np. w art. 58 § 1 czy art. 353¹ k.c.), nadają mu szerokie znaczenie, odmienne od tego, które wiąże z tym słowem art. 87 Konstytucji RP. Ilekroć bowiem przepis ustawowego prawa prywatnego mówi o „ustawie”, ma na myśli każde powszechnie obowiązujące w Polsce źródło prawa. „Ustawą” w tym sensie są więc zarówno ustawy w ścisłym, konstytucyjnym znaczeniu, jak i ustawa zasadnicza, akty prawa międzynarodowego, rozporządzenia itd. Nie stanowią natomiast źródeł prawa (nie są też „ustawą” w rozumieniu przepisów Kodeksu cywilnego) akty wewnętrzne organów administracji ani żadne teksty o charakterze normatywnym czy quasi-normatywnym pochodzące od samych stron. Podkreślano wyżej, że cechą prawa prywatnego jest autonomia woli polegająca na możliwości samodzielnego regulowania przez podmioty tego prawa ich sytuacji prawnej. Autonomia ta jest realizowana przez formułowanie norm postępowania – umów, statutów (np. statutów spółek, spółdzielni, stowarzyszeń, fundacji), tzw. wzorców umownych (ogólnych warunków umów, regulaminów itp.). Jakkolwiek spełniają one funkcję regulacyjną, gdyż poprawnie ustanowione wiążą tych, do których są skierowane, a ich budowa i sposób sformułowania wykazują czasem podobieństwo do budowy i sposobu formułowania aktów prawnych, nie są takimi aktami, gdyż nie pochodzą od uprawnionego podmiotu władzy publicznej.

Spśród ustawowych źródeł prawa prywatnego na pierwsze miejsce wysuwa się **ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny**. Reguluje ona nie wszystkie wprawdzie, ale najważniejsze zagadnienia poddane normowaniu tej dziedziny prawa. Dzieli się na cztery księgi. Pierwsza z nich („Część ogólna”, art. 1–125) zawiera podstawowe reguły stosowania przepisów Kodeksu (art. 1–7) oraz przepisy regulujące instytucje o znaczeniu uniwersalnym, stosowane na całym obszarze prawa prywatnego – szczegółową regulację problematyki osób fizycznych oraz ogólną regulację pozostałych podmiotów prawa, przepisy odnoszące się do

przedmiotów stosunków cywilnoprawnych, ogólne reguły dokonywania czynności prawnych oraz regulację przedawnienia roszczeń.

Księga druga, zatytułowana „Własność i inne prawa rzeczowe” (art. 140–352) reguluje dział prawa prywatnego nazywany prawem rzeczowym. Nie jest to jednak regulacja pełna, gdyż część praw rzeczowych i związanych z nimi instytucji (zwłaszcza hipoteka i księgi wieczyste) unormowana jest poza Kodeksem.

Księga trzecia („Zobowiązania”, art. 353–921¹⁶) normuje większość, choć nie całość, zagadnień prawa obligacyjnego.

Księga czwarta, zatytułowana „Spadki” (art. 922–1086) stanowi niemal kompletną regulację prawa spadkowego.

Jak już wspomniano, pierwsza księga Kodeksu zawiera przepisy o charakterze ogólnym, odnoszące się do wszystkich stosunków cywilnoprawnych. Ponadto jednak i w drugiej, a zwłaszcza w trzeciej księdze Kodeksu można wyodrębnić, obok przepisów regulujących poszczególne typy stosunków prawnych, także przepisy o znaczeniu ogólnym, normujące pewne zagadnienia wspólne dla stosunków prawnych normowanych w tych księgach. Są nimi art. 244–251 k.c., będące przepisami ogólnymi o ograniczonych prawach rzeczowych, oraz art. 353–534 k.c., nazywane zwykle częścią ogólną prawa zobowiązań. Rozróżnienie to jest istotne dla określenia zakresu zastosowania przepisów Kodeksu cywilnego. W sprawach nieunormowanych przepisami szczegółowymi (np. przepisami o poszczególnym typie ograniczonego prawa rzeczowego czy stosunku zobowiązaniowego) stosuje się w pierwszej kolejności właściwą regulację ogólniejszą, a gdy i tam nie znajduje się przepisu odnoszącego się do danego stanu faktycznego – przepisy księgi I k.c.

- 27 W tym opracowaniu brak miejsca na szczegółowe omawianie historii polskiego prawa prywatnego, jest ona zresztą przedmiotem odrębnych wykładów uniwersyteckich. Czytelnikowi powinna zatem być znana historia powstania i intelektualne pochodzenie polskich regulacji cywilnoprawnych okresu międzywojennego i powstałych tuż po II wojnie światowej, a następnie ich wpływ na kształt obecnie obowiązującego

Kodeksu. Podkreślić jedynie należy, że twórcom Kodeksu – powstałego wszak w okresie bardzo ograniczonej suwerenności narodu i usilnego wdrażania nierozsądnej doktryny ekonomicznej – udało się zachować z poprzednio obowiązujących przepisów to, co stanowi o istocie prawa prywatnego społeczeństw gospodarki rynkowej. Dzięki temu akt ten po stosunkowo niewielkich modyfikacjach dokonanych w 1990 r. mógł służyć potrzebom gospodarki rynkowej. Liczne dalsze nowelizacje, różnej jakości, ukazują jednak, że coraz trudniej jest na bieżąco i fragmentarycznie dostosowywać Kodeks do zmieniających się warunków społecznych i gospodarczych oraz wymagań płynących z uregulowań konstytucyjnych i prawa Unii Europejskiej. Dlatego od początku XXI wieku w Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego działającej przy Ministrze Sprawiedliwości prowadzone były prace nad przygotowaniem projektu nowego kodeksu cywilnego, który to projekt pozwoliłby albo zastąpić Kodeks z 1964 r., albo byłby podstawą jego gruntownej reformy. W 2015 r. Komisja została rozwiązana i oficjalne prace nad całościową reformą prawa cywilnego zostały przerwane (choć kontynuowano je w środowisku akademickim i w ramach inicjatyw społecznych). Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego została ponownie powołana w maju 2024 r.

Kodeks cywilny nie jest jedynym źródłem prawa prywatnego i nie normuje całości stosunków cywilnoprawnych. Poza nim istnieją liczne akty normatywne wyrażające normy prawa prywatnego. Te **pozakodeksowe źródła prawa cywilnego** można podzielić na dwie grupy. Pierwszą tworzą akty normatywne wyrażające wyłącznie lub przynajmniej głównie normy prawa cywilnego, takie jak np. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawa o księgach wieczystych i hipotece, Kodeks spółek handlowych, ustawa o własności lokali, ustawa o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów i inne. Do drugiej grupy należą tzw. akty normatywne kompleksowe, czyli regulujące we względnie pełny sposób określoną dziedzinę stosunków społecznych i wyrażające zarówno normy prawa cywilnego, jak i prawa administracyjnego, a niekiedy też karnego (np. ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o ochronie praw lokatorów, ustawa – Prawo bankowe).

- 29 Wyjaśnienia wymaga relacja pomiędzy Kodeksem cywilnym a pozakodeksowymi aktami prawa prywatnego, zwłaszcza że niektóre z nich też zatytułowano kodeksami. W zasadzie kodeksem powinna być nazwana ustawa o szerokim zakresie regulacji, obejmująca podstawowe instytucje danej dziedziny prawa, oparta na jednolitych założeniach ogólnych i zasadach kierunkowych. Warunki te spełnia Kodeks spółek handlowych, raczej nie spełnia ich natomiast Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Nie posiada on własnych instytucji ogólnych, a jego wyodrębnienie z materii Kodeksu cywilnego w 1964 r. było raczej zabiegiem technicznym, motywowanym po części ideologią i polityką, po części celami praktycznymi, ale w niewielkim stopniu względami merytorycznymi.

Kodeks cywilny nie jest aktem normatywnym hierarchicznie nadrzędnym w stosunku do innych ustaw prawa prywatnego. Ma jednak najszerszy zakres regulacji, który obejmuje podstawowe instytucje prawa cywilnego, a przy tym opiera się na jednolitych założeniach ogólnych i cechuje go duża spójność redakcyjna i treściowa. Dlatego przyjmuje się, że w razie wątpliwości co do interpretacji przepisów pozakodeksowych należy poszukiwać takiej ich wykładni, która byłaby maksymalnie zgodna z treścią odpowiednich regulacji kodeksowych. Terminy i pojęcia używane w Kodeksie należy traktować jako wzorcowe i zakładać, że inne ustawy prawa prywatnego nadają im takie samo znaczenie, chyba że tekst takiej innej ustawy jednoznacznie wskazuje, że ustawodawca odstąpił od wzorca unormowania przyjętego w Kodeksie.

- 30 Dalszą kwestią jest możliwość i zasady stosowania przepisów Kodeksu cywilnego w dziedzinach unormowanych aktami pozakodeksowymi. Niekiedy ustawy szczególne zawierają przepisy nakazujące uzupełniać stosować do regulowanej danym aktem materii przepisy Kodeksu (np. art. 1 ust. 2 u.w.l.). Brak takiego przepisu nie oznacza jednak, że Kodeks nie znajduje zastosowania, jeżeli tylko mamy do czynienia z regulacją prywatnoprawną. Co do zasady bowiem Kodeks stosuje się do spraw nieuregulowanych innymi aktami prawa prywatnego. Na obszarze całego prawa prywatnego stosowane są przepisy księgi I (Części ogólnej) k.c. Do uregulowanych poza Kodeksem stosunków zobowiązaniowych mają zastosowanie przepisy tzw. części ogólnej prawa zobowiązań, normujące zagadnienia wspólne dla wszystkich stosunków prawnych tego

rodzaju (art. 353–534), a do uregulowanych poza Kodeksem praw rzeczowych ograniczonych mają zastosowanie kodeksowe przepisy ogólne o tych prawach (art. 244–251). Nawet wyodrębnienie pewnej regulacji w akcie nazwanym kodeksem (jak to jest w przypadku Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego) nie wyłącza zastosowania do niej przepisów Kodeksu cywilnego.

Inaczej będzie dopiero wtedy, gdy ustawa szczególna czy odrębny kodeks swoim przepisem ustanowi odmienne zasady stosowania w sprawach w nim nieuregulowanych Kodeksem cywilnym. Przykładem takiego rozwiązania jest art. 2 k.s.h., w myśl którego w sprawach objętych zakresem tego Kodeksu, ale w nim wprost nieuregulowanych, stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego; jeżeli jednak wymaga tego właściwość (natura) stosunku prawnego spółki handlowej, przepisy Kodeksu cywilnego stosuje się odpowiednio. Poza zakresem prawa prywatnego, w dziedzinie prawa pracy art. 300 k.p. stanowi, że: „W sprawach nieunormowanych przepisami prawa pracy do stosunku pracy stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu cywilnego, jeżeli nie są one sprzeczne z zasadami prawa pracy”.

Trzeba tu pokrótce wyjaśnić pojawiające się w poprzednim akapicie pojęcie stosowania przepisów Kodeksu do materii regulowanych innymi ustawami „odpowiednio”. Niekiedy bowiem ustawa tylko nakazuje w sprawach nieunormowanych stosować przepisy Kodeksu cywilnego, kiedy indziej stanowi jednak, że przepisy kodeksowe mają być stosowane „odpowiednio”. W pierwszym przypadku mówi się, że inne przepisy są stosowane „wprost”, czyli dosłownie – bez żadnej istotnej modyfikacji ich treści, tak jak zostały napisane. Natomiast stosowanie przepisów Kodeksu cywilnego „odpowiednio” zakłada możliwość pewnych zmian znaczenia tych przepisów na potrzeby materii pozakodeksowej. Proces „stosowania odpowiedniego” polega na ocenie, które z przepisów, jakie mają być zastosowane do innego zagadnienia, nadają się do zastosowania w sposób dosłowny, które wymagają jakiejś modyfikacji ich treści, aby dopasować je do przedmiotu, do którego mają być stosowane, a które w ogóle się do takiego zastosowania nie nadają i powinny zostać pominięte. W nieco innym kontekście – odesłań wewnątrz Kodeksu cywilnego – wrócimy do tego zagadnienia w rozdziale X.

§ 4. Prawo prywatne Unii Europejskiej i jego wpływ na prawo polskie

- 31 Członkostwo Polski w Unii Europejskiej spowodowało, że w skład systemu prawnego obowiązującego w Polsce weszło **prawo unijne** z jego zasadami **bezpośredniego stosowania** i **pierwszeństwa** przed prawem krajowym. Jednym z kierunków działań UE jest usuwanie różnic między prawami państw członkowskich dla zrealizowania zasadniczych celów Unii – przede wszystkim ustanowienia i zapewnienia funkcjonowania jednolitego rynku, urzeczywistnienia swobody przedsiębiorczości, zniesienia przeszkód prawnych w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej na obszarze innych państw członkowskich Unii, stworzenia podobnych warunków gospodarowania, a więc wyrównania szans przedsiębiorców działających w różnych krajach Unii, a także zapewnienia ochrony konsumentów. Dla osiągnięcia tych efektów Unia Europejska dąży do uzgodnienia czy choćby przybliżenia do siebie systemów prawnych państw członkowskich w niektórych obszarach. Polega to na kilku rodzajach działań.
- 32 Niekiedy następuje **ujednolicenie** regulacji prawnych państw członkowskich przez zastąpienie różnych praw krajowych jednolitym (zunifikowanym) prawem europejskim mającym postać rozporządzenia unijnego.
- 33 W innych wypadkach Unia preferuje **zbliżanie** (harmonizację) przepisów przez wyznaczenie (za pomocą dyrektywy unijnej) pewnego rezultatu, jaki państwa członkowskie mają osiągnąć, i pozostawienie im swobody wyboru formy i środków jego osiągnięcia. Przed państwem członkowskim staje wówczas zadanie zrealizowania obowiązku wyznaczonego dyrektywą, czyli dostosowania prawa krajowego do prawa europejskiego przez zmianę treści bądź sposobu rozumienia norm prawa krajowego w drodze implementacji dyrektywy i zapewnienia prounijnej wykładni prawa krajowego. Zakres ingerencji dyrektyw harmonizacyjnych w prawo krajowe może być różny. W szczególności wyróżnić można:
- harmonizację całościową albo częściową – pierwsza służy całościowemu unormowaniu danej dziedziny stosunków społecz-

- nych, druga nie obejmuje wszystkich spraw, które zwykle wchodzi w zakres odpowiednich regulacji krajowych;
- harmonizację pełną (maksymalną) albo minimalną – pierwsza polega na wyznaczeniu stanu prawnego, który ma być przez państwa osiągnięty bez możliwości przyjęcia rozwiązań bardziej korzystnych dla którejkolwiek ze stron regulowanych stosunków prawnych, natomiast druga polega na wskazaniu minimalnego standardu ochrony podmiotu, którego interesy mają być chronione przez implementację dyrektywy, z pozostawieniem państwom członkowskim możliwości przyjęcia wyższego poziomu ochrony (wprowadzenia rozwiązań korzystniejszych dla chronionego podmiotu);
 - harmonizację w pełni wiążącą albo opcjonalną – pierwsza nie pozostawia państwom członkowskim wyboru co do przyjęcia określonych rozwiązań zawartych w dyrektywie, druga zostawia swobodę decyzji co do transpozycji pewnych postanowień dyrektywy albo swobodę wyboru między dwoma lub więcej możliwościami rozwiązaniami.

Trzeci sposób ujednolicania czy zbliżania systemów prawnych w UE nie 34
polega na zastępowaniu czy zmienianiu prawa krajowego, ale na tworzeniu regulacji unijnej funkcjonującej równoległe do regulacji krajowej. Takie istniejące obok siebie akty prawa europejskiego i krajowego mogą się uzupełniać, gdy każdy z nich ma działać w innej płaszczyźnie lub z innym nastawieniem, albo mogą stanowić wobec siebie alternatywę. W tym ostatnim przypadku mówi się o **prawie opcjonalnym** – osoba zainteresowana ma wybór między stosowaniem prawa krajowego i prawa unijnego.

W prawie prywatnym początkowo dominowały dyrektywy wprowadzające harmonizację częściową i minimalną. W ostatnich latach wydano 35
jednak więcej dyrektyw opartych na zasadzie harmonizacji maksymalnej oraz rozporządzeń. Metoda stanowienia prawa opcjonalnego ma marginalne znaczenie.

Choć prawo prywatne nie jest najważniejszą dziedziną działalności legislacyjnej Unii Europejskiej, która przez wiele lat skupiała się na

umacnianiu czterech swobód obrotu przez ujednolicenie czy harmonizację prawa gospodarczego publicznego (celnego, dewizowego, przemysłowego, antymonopolowego itp.), od kilkudziesięciu już lat można zaobserwować działania prawotwórcze organów UE w sferze prywatnoprawnej. Wiąże się to przede wszystkim z podjęciem przez Unię polityki szczególnej ochrony prawnej interesów konsumentów, choć nie tylko z tym.

Niewątpliwie nie można jeszcze mówić o istnieniu europejskiego prawa prywatnego jako spójnego systemu norm. Liczba przepisów unijnych dotyczących kwestii regulowanych przez prawo prywatne rośnie jednak stale. Przeważnie znajdują się one w dyrektywach, które podlegają wdrożeniu do prawa krajowego, więc wewnątrzkrajowo obowiązują dopiero normy polskich ustaw przyjętych w wykonaniu dyrektywy. Istnieją jednak też normy prawa europejskiego regulujące kwestie prywatnoprawne, a przy tym bezpośrednio skuteczne w porządku krajowym (np. art. 101 TFUE, dotyczący porozumień i decyzji zakłócających konkurencję, art. 340 akapit 2 TFUE, normujący odpowiedzialność pozaumowną Unii za szkodę wyrządzoną przez jej instytucje lub funkcjonariuszy, a także przepisy rozporządzeń, np. dotyczących prawa prywatnego międzynarodowego, regulujących prawa pasażerów czy zagadnienia identyfikacji na potrzeby transakcji elektronicznych). Normy cywilnoprawne formułuje również orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE, co dotyczy przede wszystkim zagadnień odpowiedzialności odszkodowawczej państwa członkowskiego za szkodę wyrządzoną jednostce wskutek naruszenia prawa unijnego. Trzeba jednak pamiętać, że nawet bezpośrednio skuteczne normy prawa europejskiego zwykle nie mają samodzielnego charakteru i wymagają stosowania łącznie z krajowymi przepisami prawa materialnego i procedury cywilnej.

- 36 Unijna harmonizacja prawa prywatnego obejmuje różne dziedziny – stosunki umowne, prawo handlowe, procedurę cywilną, prawo prywatne międzynarodowe i inne.
- 37 W dziedzinie zobowiązań umownych akty normatywne Unii Europejskiej służą przede wszystkim ochronie interesów podmiotów uczestniczących w wymianie dóbr i usług przed skutkami tzw. zawodności

rynku, przede wszystkim nierównowagi informacyjnej i faktycznie nierównorzędnej siły negocjacyjnej kontraktujących stron. Jednym z głównych motywów ingerencji prawodawcy europejskiego w stosunki umowne jest dążenie do zapewnienia **ochrony stronie słabszej** – przede wszystkim konsumentowi, ale niekiedy i przedsiębiorcy wchodzącemu w stosunek prawny z innym przedsiębiorcą. Wyrównanie pozycji i szans stron ma służyć także zapewnieniu sprawnego funkcjonowania rynku wewnętrznego i uczciwej konkurencji. Ochrona udzielana konsumentowi w stosunkach umownych polega przede wszystkim na stworzeniu mu odpowiednich warunków do podjęcia decyzji o zawarciu umowy. Odnosi się to zwłaszcza do sytuacji, w których może on napotkać szczególne trudności w racjonalnej ocenie sytuacji (np. w razie zawierania umowy poza lokalem handlowym lub przez internet). W tym celu prawo europejskie zobowiązuje przedsiębiorcę do dostarczenia konsumentowi wielu informacji o zamierzonej umowie, przy czym zastrzega, że informacje te powinny być podane we właściwym czasie, w określonej formie i w należyty sposób. Często też akty unijne dają konsumentowi czas na zastanowienie, przyznając mu prawo odstąpienia od umowy bez podawania przyczyn w ciągu określonego terminu od jej zawarcia. Na pierwszy plan spośród aktów normatywnych UE wysuwa się tu dyrektywa 2011/83 w sprawie praw konsumentów¹ i jej polska implementacja w ustawie z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta. Ponadto prawo europejskie umożliwia sądową kontrolę postanowień zawartej już umowy, które nie były z konsumentem uzgodnione indywidualnie i na których treść nie miał on rzeczywistego wpływu (dyrektywa 93/13 w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich², implementowana w art. 385¹–385³ k.c.). Niekiedy ochrona jednej ze stron stosunku prawnego polega na korzystnym dla niej ukształtowaniu treści tego stosunku, czyli praw i obowiązków stron, czego przykładem może być dyrektywa 2019/771 w sprawie niektórych aspektów umów sprze-

¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. UE L 304, s. 64).

² Dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. UE L 95, s. 29).

daży towarów³, dyrektywa 2015/2302 w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych⁴ czy dyrektywa 2019/770 w sprawie niektórych aspektów umów o dostarczanie treści cyfrowych i usług cyfrowych⁵.

- 38 Mniejszą rolę odgrywają europejskie reguły prawa deliktowego (dotyczącego odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną czynem niedozwolonym). Składa się na nie regulacja odpowiedzialności Unii Europejskiej za szkody wyrządzone działaniem jej instytucji i pracowników (art. 340 akapit 2 TFUE), ukształtowane w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE reguły odpowiedzialności państw członkowskich i podmiotów niepaństwowych za naruszenie przez nie prawa europejskiego oraz przepisy prawa wtórnego UE służące harmonizacji prawa państw członkowskich. Spośród tych ostatnich na pierwszy plan wysuwa się dyrektywa 85/374 w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe⁶ (implementowana w tytule VI¹ Kodeksu cywilnego) i zastępująca ją obecnie nowa dyrektywa 2024/2853⁷.
- 39 Znaczna jest aktywność legislacyjna Unii Europejskiej w dziedzinie ochrony własności intelektualnej. Składają się na nią zarówno dyrektywy

³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/771 z 20.05.2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów, zmieniająca rozporządzenie (UE) 2017/2394 oraz dyrektywę 2009/22/WE i uchylająca dyrektywę 1999/44/WE (Dz.Urz. UE L 136, s. 28).

⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2302 z 25.11.2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, zmieniająca rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 i dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE oraz uchylająca dyrektywę Rady 90/314/EWG (Dz.Urz. UE L 326, s. 1).

⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/770 z 20.05.2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów o dostarczanie treści cyfrowych i usług cyfrowych (Dz.Urz. UE L 136, s. 1).

⁶ Dyrektywa Rady z 25.07.1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe (Dz.Urz. UE L 210, s. 29).

⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/2853 z 23.10.2024 r. w sprawie odpowiedzialności za produkty wadliwe i uchylenia dyrektywy Rady 85/374/EWG (Dz.Urz. UE L 2024/2853).

służące „punktowej” harmonizacji ukierunkowanej na likwidację tych różnic pomiędzy prawami krajowymi, które zakłócają funkcjonowanie wspólnego rynku (np. w dziedzinie ochrony programów komputerowych czy baz danych), jak i dyrektywy spełniające funkcję tzw. harmonizacji horyzontalnej, ujednolicającej znaczne obszary krajowych systemów prawa własności intelektualnej (np. dyrektywa 2004/48 w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej⁸), a także instrumenty prawa opcjonalnego, umożliwiającego zainteresowanym uzyskanie ochrony dla ich dóbr niematerialnych za pomocą ponadnarodowego, europejskiego systemu prawnego (rozporządzenia o znaku towarowym Unii Europejskiej i o wzorach wspólnotowych).

W dziedzinie prawa spółek UE koncentruje się na działaniach służących 40
zapewnieniu prawidłowego funkcjonowania wspólnego rynku. Stąd jej aktywność legislacyjna ukierunkowana jest na zapewnienie swobody zakładania spółek bez ograniczeń terytorialnych, zbliżanie regulacji materialnoprawnych dotyczących tworzenia, organizacji i działania spółek, a także tworzenia ponadpaństwowych typów spółek.

Stanowienie rozporządzeń oraz harmonizacja prawa prywatnego za 41
pomocą dyrektyw to wciąż legislacja selektywna, punktowa. Ponieważ instytucje unijne, tworząc akty normatywne, kierują się celami Unii jako całości, implementacja tych aktów powoduje niekiedy naruszenie harmonii wewnętrznej w krajowych porządkach prawnych. Powstają kolizje między przyjmowanymi przez prawo europejskie założeniami oraz wprowadzanymi przez nie pojęciami i rozwiązaniami a zastanym kształtem krajowego prawa prywatnego, wymagające zmiany wykładni prawa krajowego albo zmian legislacyjnych szerszych niż sama tylko transpozycja aktu unijnego. W całościowej ocenie trzeba jednak stwierdzić, że prawo unijne przyczynia się do rozwoju i unowocześnienia polskiego prawa cywilnego.

W porównaniu do prawa materialnego dużo bardziej zaawansowana i wszechstronna jest działalność legislacyjna Unii Europejskiej

⁸ Dyrektywa 2004/48/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 29.04.2004 r. w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej (Dz.Urz. UE L 157, s. 45).

w dziedzinie prawa prywatnego międzynarodowego. Szczególnie duże znaczenie praktyczne mają tu dwa akty dotyczące prawa zobowiązań – rozporządzenie 593/2008 w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I)⁹ i rozporządzenie 864/2007 dotyczące prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Rzym II)¹⁰.

§ 5. Rola orzecznictwa sądowego i nauki prawa

- 42 Specyficzną rolę w systemie prawa prywatnego odgrywają **orzeczenia sądowe**. Jak wiadomo, w Polsce praktyka stosowania prawa **nie stanowi źródła prawa**. Jednak pozycja, jaką w systemie wymiaru sprawiedliwości zajmuje **Sąd Najwyższy**, powoduje, że w rzeczywistości znaczenie jego orzecznictwa jest większe niż wynikałoby to z konstytucyjnej regulacji źródeł prawa. Zadaniem Sądu Najwyższego jest bowiem nie tylko rozpoznawanie środków zaskarżenia (zwłaszcza skarg kasacyjnych od prawomocnych orzeczeń sądów powszechnych), ale także podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne. Uchwały te, choć często zapadające w związku z konkretną sprawą rozpoznawaną przez sąd powszechny, sformułowane są w sposób abstrakcyjny, jako wypowiedzi o prawie i jego poprawnej wykładni. Jakkolwiek formalnie uchwały te nie wiążą sądów niższej rangi, a tylko niektóre z nich wiążą sam Sąd Najwyższy, to jednak ich treść zarówno **siłą autorytetu** Sądu Najwyższego, jak i dzięki jego **pozycji ustrojowej i proceduralnej** (możliwość zaskarżenia wyroku sądu II instancji skargą kasacyjną do Sądu Najwyższego) kształtuje orzecznictwo sądów powszechnych. W przypadku uchwał podjętych przez Sąd Najwyższy w powiększonym składzie (siedmiu sędziów, izby, dwóch lub więcej izb albo w pełnym składzie Sądu Najwyższego) jest rzeczą bardzo mało prawdopodobną, by inny sąd rozstrzygający sprawę zignorował wykładnię prawa dokonaną przez Sąd Najwyższy. Ponieważ niekiedy wykładnia ta odbiega od

⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z 17.06.2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz.Urz. UE L 177, s. 6).

¹⁰ Rozporządzenie (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.07.2007 r. dotyczące prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Rzym II) (Dz.Urz. UE L 199, s. 40).

dosłownej treści przepisu, rozstrzyga kwestie w ustawie nieunormowane czy zmienia dotychczasową praktykę interpretacji i stosowania prawa, można zasadnie mówić w tym zakresie o prawotwórczej (*de facto*, nie *de iure*) działalności Sądu. Trzeba jednak pamiętać, że autorytet merytoryczny nie jest dany raz na zawsze, a gdy ulegnie on osłabieniu, to nawet pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego może nie zagwarantować pełnej zgodności orzecznictwa sądów powszechnych z wyrażonymi przez SN poglądami prawnymi. Dokonane w latach 2015–2023 zmiany w składzie i działaniu Krajowej Rady Sądownictwa (która odgrywa ważną rolę w procedurze powoływania sędziów Sądu Najwyższego), a także zmiany sposobu działania samego Sądu Najwyższego, zasad wyboru jego Pierwszego Prezesa oraz prezesów poszczególnych Izb, wreszcie poważne wątpliwości co do legalności dokonywanych powołań na stanowiska sędziowskie doprowadziły do zauważalnego obniżenia zarówno autorytetu tego organu, jak i jakości jego orzecznictwa.

Normatywnie – w jeszcze bardziej wyraźny sposób – wypowiada się także **Trybunał Konstytucyjny**, uchylając normy prawne sprzeczne z aktami normatywnymi wyższego rzędu czy orzekając o zgodnej z tymi aktami (a więc jedynej poprawnej) interpretacji przepisów. Ze względu jednak na niezgodne z prawem obsadzenie części stanowisk sędziowskich oraz poważne wątpliwości co do poprawności sposobu prowadzenia postępowań przed Trybunałem Konstytucyjnym, po 2015 r. jego autorytet w środowisku prawniczym wyraźnie obniżył się. Można też dostrzec proces częściowego przejmowania roli Trybunału przez sądy powszechne i Sąd Najwyższy, które częściej niż dotąd włączają w proces dokonywanej przez siebie wykładni i stosowania prawa ocenę jego zgodności z Konstytucją. 43

Bez wątpienia normatywny charakter mają też orzeczenia **Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej**. Wykładnia prawa europejskiego dokonana przez Trybunał, zwłaszcza w ramach procedury pytań prejudycjalnych kierowanych przez sądy krajowe, jest wiążąca dla organów krajowych na równi z samym tekstem aktu normatywnego UE. 44

Poglądy **nauki prawa** oczywiście nie stanowią źródeł prawa. Mogą one jedynie wpływać pośrednio na jego wykładnię dokonywaną przez organy 45

stosujące prawo siłą argumentacji czy autorytetu danego autora (przy czym raczej to pierwsze niż to drugie jest stanem pożądanym). Ustalenia prawników akademickich co do właściwej wykładni przepisów prawa, zawarte w publikacjach naukowych, mogą i powinny być brane pod uwagę przez sądy, jednak tylko wtedy, gdy prace, w których je zamieszczono, spełniają elementarne wymagania rzetelności naukowej. Muszą to zatem być prace, które powstały w celu badawczym, a nie jakimś innym (zwłaszcza nie w celu wpłynięcia na decyzję sądu w konkretnej sprawie), z zachowaniem obiektywizmu i w warunkach braku konfliktu interesów, a same badania zostały przeprowadzone zgodnie z metodologią uznawaną za poprawną w naukach prawnych.

Pomocne w poznawaniu prawa prywatnego są w szczególności komentarze do składających się na to prawo ustaw, zwłaszcza komentarze do Kodeksu cywilnego, które są dostępne w znacznym wyborze i na różnym poziomie szczegółowości. Cennym źródłem wiedzy jest także wielotomowe wydawnictwo *System Prawa Prywatnego*.

§ 6. Znaczenie zwyczaju i norm moralnych

- 46 Choć prawo jest bardzo mocno rozwiniętym zespołem reguł kierujących ludzkimi działaniami (które nazywamy normami postępowania, będzie o nich jeszcze mowa w następnym rozdziale), a jego istnienie jest najsilniej odczuwane przez podmioty społeczne, nie jest ono jedynym zespołem takich reguł. Na całość norm społecznych dotyczących zachowania ludzi (**system aksjonormatywny społeczeństwa**) składają się także inne zbiory, złożone z norm o innej niż prawo treści, przedmiocie, sposobie powstawania i charakterze obowiązywania (uzasadniania). W socjologii wyróżnia się, obok norm prawnych, normy moralne, obyczajowe i religijne. Jakkolwiek pojęcia te są różnie definiowane, na potrzeby tego wykładu wystarczy przyjąć pewne uproszczone ich ujęcia.
- 47 Przyjmijmy zatem, że **normami moralnymi** są normy nakazujące podejmować postępowanie ocenione moralnie dodatnio (przyczyniające się do powiększenia dobra lub zmniejszenia zła innych osób), a powstrzymać się od postępowania moralnie dezaprobowanego. Wytwarzają

się one w społeczeństwie w sposób spontaniczny (nie są przez nikogo władczo ustanawiane), głównie pod wpływem religii, a ich treść zmienia się w czasie. Poczucie ich obowiązywania i powinności ich przestrzegania u prawidłowo rozwijającego się człowieka jest jednak na tyle silne, że często przekracza nawet poczucie powinności przestrzegania prawa. Sankcjami naruszenia norm moralnych, oprócz negatywnych przeżyć psychicznych, są też różne formy potępienia ze strony grupy społecznej, do której ktoś należy. Wiele ważnych norm moralnych zostało powtórzonych w systemie prawnym, czyli obowiązują normy prawne o tej samej treści. Taka norma postępowania nie przestaje, oczywiście, być normą moralną, ale dla procesu stosowania prawa staje się obojętna, skoro w systemie prawnym znajduje się odpowiadająca jej co do treści norma prawna.

Najważniejsze wartości moralne uzasadniające normy postępowania i mające znaczenie dla stosowania prawa cywilnego to **życie** człowieka i jego **godność**, i to w jej dwóch wymiarach – godność człowieka jako takiego, przysługująca wszystkim, przyrodzona, równa i niezbywalna (zob. preambułę i art. 30 Konstytucji RP), oraz godność związana z opinią innych o człowieku i z jego zbudowaną na podstawie tej opinii samooceną. Z przyrodzoną godnością człowieka wiąże się sfera wartości określanych jako jego **wolność**, rozumiana zarówno jako niezależność (wolność od przymusu fizycznego, ale i wolność od presji ekonomicznej), jak i jako swoboda ekspresji. Ważną grupę norm moralnych stanowią te, które mają na celu ochronę **zaufania** w stosunkach międzyludzkich – normy zakazujące kłamstwa, zatajania prawdy czy oszustwa, nakazujące lojalność. Wiążą się z nimi między innymi przepisy prawa prywatnego dotyczące błędu i podstępu (zob. rozdział VI) czy posługujące się pojęciem „dobrej wiary” (zob. rozdział X). Osobno wymienić należy wartości moralne i związane z nimi normy postępowania dotyczące **życia rodzinnego**. Z kolei w dziedzinie prawa zobowiązań szczególną rolę odgrywa taka wartość moralna, jak **sprawiedliwość**, nakazująca uczciwą wycenę wymienianych dóbr czy, szerzej, zachowanie minimum równowagi w ułożeniu sytuacji prawnej stron umowy (mówi się w tym kontekście o „słuszności kontraktowej”), a także danie słusznego odszkodowania za wyrządzoną szkodę.

48 **Obyczajem** można nazwać reguły postępowania rozpowszechnione w jakiejś zbiorowości i przez nią narzucone jednostce (ich przestrzeganie jest od jednostki wymagane), których obowiązywanie nie wynika jednak z ich wartości moralnych, ale wyłącznie z faktu ich dawnego istnienia i szerokiego rozpowszechnienia. Obyczaj można więc określić jako wzór postępowania, który obowiązuje siłą faktu, uzasadniany twierdzeniem, że „tak należy postępować, ponieważ tak zawsze się postępowało”. Sankcje naruszenia norm obyczajowych są, podobnie jak w przypadku norm moralnych, niesformalizowane i nie pochodzą od żadnej zorganizowanej władzy, polegają jedynie na względnie łagodnych negatywnych reakcjach społecznych. Reguły obyczajowe mają bardzo szeroki zakres normowania, dotyczą wielu przejawów życia codziennego, choć głównie spraw o charakterze prywatnym, obojętnych z punktu widzenia interesów innych ludzi. Ważna jest jednak funkcja norm obyczajowych, którą jest uproszczenie życia. Normy te zwalniają nas z konieczności podejmowania decyzji, dokonywania wyborów i umożliwiają zdanie się na pewien zrytualizowany wzór zachowania. Od obyczaju w znaczeniu norm postępowania można odróżniać zwyczaj zbiorowy – rozpowszechniony wzorzec zachowania niepołączony jednak z cechą powinności i sankcją jego naruszenia. Zwyczaje zbiorowe i normy obyczajowe tworzą się spontanicznie i w zasadzie przypadkowo. Dlatego bywają czasem ekonomicznie niekorzystne – zamiast wpływać na powiększanie zamożności społeczeństwa prowadzą do marnotrawienia jego zasobów. Niekiedy mają wręcz charakter irracjonalny, bo powstały na podstawie jakiejś błędnej wiedzy, która później została sfalsyfikowana, ale oparty na niej zwyczaj pozostał. Normy obyczajowe cechuje bowiem inercja – skoro obowiązują siłą samego swojego istnienia i służą zwolnieniu ludzi od konieczności myślenia, to same ograniczają możliwość swojego ulepszenia i w efekcie obowiązują jeszcze długo po tym, jak przestały być społecznie użyteczne.

49 Kategoria **norm religijnych** obejmuje reguły dotyczące wierzeń i praktyk dotyczących rzeczy świętych (w państwie innym niż wyznaniowe ta grupa reguł pozbawiona jest samodzielnego znaczenia prawnego, choć może wpływać na treść reguł prawnych i moralnych) oraz reguły dotyczące stosunków pomiędzy członkami wspólnoty religijnej (reguły organizacji religijnej). Konstytucyjne zasady naszego państwa – zasada

równouprawnienia wszystkich związków wyznaniowych i zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych (art. 25 ust. 1 i 2 Konstytucji RP) – zdają się przesądzać o tym, że ustawodawca nie powinien nadawać mocy powszechnie obowiązującej normom postępowania panującym wyłącznie wewnątrz jakiejś wspólnoty religijnej i przez nią ustanowionym, uzasadnianym czy propagowanym. W pewnych szczegółowych kwestiach dotyczących stosunków cywilnoprawnych, w których uczestniczą kościelne osoby prawne, sprawa nie przedstawia się jednak w praktyce tak jasno, gdyż umowy międzynarodowe i ustawy w nie dość jednoznaczny sposób odwołują się do norm organizacji religijnych.

Ani normy moralne, ani normy obyczajowe czy religijne nie mają charakteru prawnego, nie obowiązują w tym samym sensie tego słowa co normy prawne. Mogą jednak mieć znaczenie dla określania praw i obowiązków podmiotów prawa prywatnego, jeżeli przepisy ustawy **odsyłają** do nich, czyli nakazują sądowi wzięcie ich pod uwagę przy stosowaniu norm prawa prywatnego. O różnych rodzajach takich odesłań i ich funkcji będzie mowa nieco dalej. Już w tym miejscu trzeba jednak zwrócić uwagę na terminologię, jaką posługuje się w tej sprawie Kodeks cywilny. Odnosząc się do norm i ocen moralnych, ustawodawca posługuje się najczęściej zwrotem „zasady współżycia społecznego”. Jest on charakterystyczny dla prawodawstwa PRL, pochodzi z systemu prawnego ZSRR i w aktach normatywnych wydawanych po 1990 r. nie jest już stosowany, natomiast nie usunięto go z przepisów uchwalonych wcześniej. W nowszej legislacji odesłanie do reguł moralnych wyraża się przez użycie właściwej dla przedwojennego polskiego prawa prywatnego formuły „dobrych obyczajów”, ewentualnie zwrotu „względy słuszności”. Natomiast odnosząc się do reguł obyczajowych czy zwyczajowych, ustawa posługuje się terminami „zwyczaj”, „zwyczaje” czy „ustalone zwyczaje”. Zależnie od tego, czy w danym kontekście istotna jest sama powszechność postępowania, czy także poczucie jego powinności, termin ten użyty w różnych przepisach może oznaczać albo zwyczaj zbiorowy, albo obyczaj w przyjętym wyżej znaczeniu. Ilekroć ustawa nakazuje stosowanie norm moralnych czy zwyczajowych, ich zastosowanie nie zależy od tego, czy osoba, której to dotyczy, zdawała sobie sprawę z ich istnienia.

Prawo prywatne, jak już wskazywano, dotyczy bardzo szerokiego zakresu spraw o podstawowym znaczeniu dla codziennej egzystencji człowieka. Pole potencjalnego zbiegania się obszarów normowanych tym prawem i obszarów podlegających regułom moralnym i obyczajowym jest więc szerokie. Co więcej, prawo ze względu na swój ogólny charakter może nie dawać właściwego rozstrzygnięcia niektórych wyjątkowych sytuacji życiowych, jakie mogą pojawić się po ustanowieniu normy prawnej, a jakie znalazłyby właściwe rozstrzygnięcie w normie moralnej. Dlatego istnieje potrzeba wprowadzenia do systemu prawa mechanizmu, który pozwalałby na indywidualne potraktowanie nietypowych przypadków w sposób moralnie słuszny. Ponadto panująca w prawie prywatnym zasada autonomii woli, pozwalająca na prywatne normotwórstwo w granicach wyznaczonych przez ustawodawcę, stwarza dalsze ryzyko konfliktu między tak ustanowionymi przez strony normami postępowania a rozpowszechnionymi w społeczeństwie pozaprawnymi normami postępowania.

Zasadniczym zadaniem prawodawcy jest określenie relacji norm prawnych do pozostałych systemów normatywnych istniejących w społeczeństwie przede wszystkim w taki sposób, by unikać niepotrzebnych **konfliktów norm** różnego rodzaju. Obowiązywanie norm prawnych sprzecznych z normami moralnymi jest zjawiskiem bardzo niepożądanym, podważa bowiem legitymację prawa i zagraża jego skuteczności, a w konsekwencji jego powadze. Z podobnych względów nie byłoby pożądane przyznawanie przez prawo mocy wiążącej i chronienie przymusem państwowym takich reguł utworzonych przez podmioty prawa cywilnego w ramach ich autonomii woli, które byłyby sprzeczne z normami moralnymi. Nieco inaczej przedstawia się sprawa norm obyczajowych. Jak wspomniano, w odróżnieniu od norm moralnych, obyczajom nie można przyznawać z definicji jakiejś pozytywnej wartości. Dlatego ustawodawca, choć w interesie skuteczności prawa powinien raczej unikać tworzenia sprzeczności norm prawnych z normami obyczajowymi, może jednak zdecydować się na to, gdy jego celem jest zmiana rozpowszechnionego, a nieakceptowanego przezeń zwyczaju.

- 51 Najważniejsze rozstrzygnięcia ustawowe zapobiegające kolizjom norm prawnych czy postanowień czynności prawnych z normami moralnymi